

SEBŐK MELINDA

A modern nagyváros tapasztalata Molnár Ferenc regényeinek világában

SEBŐK MELINDA (1979) Budapest

Schöpflin Aladár, a Vasárnapi Újság szerkesztője 1907-es írásában megjegyzi, hogy a „[m]ai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferenctől lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összeelegyedet zúrnavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonlítani, amely forrva kavargó még, alaktalanul, de a kezdődő leszűródés mind erősebb jeleivel”.¹ Schöpflin 1917-es kritikájában is utal a századfordulós Budapest világára, a modern nagyváros légkörére, mikor Molnár Ferenc Budapest-élményéről azt írja: „[m]int igazi fia Budapestnek, nyomatékkal és szeretettel küzd szülővárosa mellett a rosszindulat, a közöny, a szeretetlenség és az értetlenség ellen, amik miatt fővárosunk fejlődése annyira hátramaradást szenved. [...] Molnár világosan látja és energikusan bírálja fővárosi életünk hibáit, de ragaszkodóan szereti magát a várost, amelynek hú és megértő fia.”²

A fővárosban született Molnár Ferenc azon pesti írók közé tartozott, akik a publicisztikai írásaihoz (riportjaikhoz, vitacikkeikhez, tudósításaikhoz) kávéházak, színházak, szerkesztőségek, szalonok, szállók élményvilágából gyűjtöttek tapasztalatot. Molnár pályafutása a Pesti Napló, a Budapesti Napló és A Hét szerkesztőségéből indult, így az újságírással járó életforma adott ihletet fővárosi polgárainak megrajzolásához. Ő maga is az Erzsébet körüti New York és a Royal, a Dohány utcai Otthon, a Király utca sarkán lévő Berger és az Andrássy úti kávéházak gyakori látogatója; valamint a margitszigeti szálló törzsvendége volt. Molnár igazi kozmopolita környezetben nevelkedett, ízig-vérig nagyvárosi polgár volt, többször járt külföldön, de a Budapest–Genf–Párizs között ingázó fiatal publicista-író leginkább az általa szülőfalunak nevezett, szeretett Budapest utcáit ábrázolja vitacikkeiben, riportjaiban, elbeszéléseiben. Nem árnyalja gazdagon a városi utcák, terek megjelenítését, de a megnevezett helyszínei, szatirikusan ábrázolt zsánerfigurái a pesti kor hangulatát tükrözik.

A Monarchián belül a századfordulóra Budapest nagyvárossá fejlődött. Ez a gyors modernizáció, az életmódbeli változások, a nagyváros multikulturális tapasztalata: „egyéni és közösségi bizonytalanságot szült, és az adott sajátos helyzetben, amikor az egyén tudatosan átélte az alkalmazkodási kényszert, válságokhoz és konfliktusokhoz kellett vezetessen”.³ A modern urbanizációs válságtapasztalat a magyar irodalmi modernség műveinek központi témája lett. Molnár a fénykorát élő pesti zsidóságból nőtt ki, humoros-szatirikus írásai ezt a társadalmi réteget tűzi tollhegyre. Publicisztikai írásai és elbeszélései mellett regényeiben is előszeretettel választotta témául a pesti polgári világot, mint például *Az éhes város* és az *Andor* című regényeiben. Nagypolitikai alkotásai közül a legnagyobb sikert *A Pál utcai fiúk* történetével aratta.

Első igazi regénye, az 1901-ben megjelent *Az éhes város* tette ismertté. Karrierregénye a század eleji Pest leleplezése: a pénzéhes, sznob és korrupt társadalmat bírálja. A széles ívű, viharos fogadtatású társadalmi regény fiktív cselekménye valós környezetben játszódik. Orsovai Pál, eredeti nevén Holländer Izidor egyszerű bankhivatalnok, tüdőcsúcshurutban szenved. Gyógyulás reményében Abbáziába utazik, ahol megismerkedik egy amerikai milliomos lányával, Hutkinson Ellyvel. Kariervágyból és nyereszkeskedésből elveszi feleségül. Idővel azonban Elly megveti az érdekházasság révén meggazdagodott férjét, akit a pénzéhes társadalom haszonleső polgárai vesznek körül. Mikor Budapesten megtudják az esküvő hírért, tömegek várják a friss házásokat a pályaudvaron. A pamflet- és riportszerű regény széles társadalmi tablót vonultat fel: romlott értelmiségiek, számító politikusok, ravasz államférfiak, erkölcstelen szerkesztők és gátlástalan üzletemberek nyüzsögnek a vagyonos házaspár körül. A haszonleső mérnökök versengésében a fejlődő nagyváros jövőjét és a felbolydult, nyugtalan társadalom pénzéhségét a következőképp mutatja be az író: „Fantasztikus tervekben utazó építészek összeszedték rajzaikat: íme újra egy alkalom [...] hátha ez eredeti ember, s szívesen belemegy a gellérthegy villamos, a margitszigeti világfürdő, a Duna alatt fúrható alagút,

a kelenföldi világkikötő, a földalatti és földfeletti vasút és a többi ilyen szükséges és szép dolog létesítésébe. [...] Meg lehetett látni a városban, hogy érzi a pénz közeledtét. Mintha mágnestűhöz közelítünk vasdarabbal, már messziről érzi, fél méterről nyugtalankodik, reszket, izeg-mozog, hogy aztán, amikor a vas egészen hozzáér, örületes vággyal forduljon feléje – úgy a pesti társadalom izgattott volt, nyugtalan remegéssel várta a megérkezés napját, a pénz bevonulását.”⁴ Az esküvő előtt Budapest még a lehetőségek városa. Orsovai is biztatja leendő apósát, a milliárdos vasútkirály Thomas George Hutkinsont: „– Jöjjön Budapestre. Ez a világ legszebb városa. Veszünk valahol egy házat, berendezkedünk, és úgy fogunk élni, hogy soha annál jobb élet nem volt.”⁵ A riporter-, karrier- vagy kulcsregénynek is nevezhető műben Molnár mellőzi a lélekábrázolást, inkább a társadalomkritika érdekli. Szatirikusan, erősen torzítva mutatja be a budapesti társadalom korrump világát. Rónay György a regényről írott kritikájában megjegyzi: „a valóság látszatával minden a fölszínen, egy arasszal a valóság fölött folyik: a milliomos túl milliomos, az éhes város túl éhes, a korrupció túl korrump, a romlott asszony túl romlott; ezzel a módszerrel igazában csak szatírárt lehet írni, [...] de művészi hatású és valóság benyomását keltő regényt nem.”⁶ Orsovai akaratlanul és céltalanul sodródik az eseményekkel. Pénzének köszönhetően karrierje felível: felvásárolja a Közvélemény című lapot, munkanélkülieket segélyező intézetet építtet Lágymányoson, bevásárolja a Kisfaludy Társaságba, összeköttetései, vállalatai révén kerületi képviselő lesz, s mikor már minden sikert elér; rádöbben magányára. Régi szerelme férjhez megy; felesége megszökik a szeretőjével Amerikába, ő pedig céltalanul kóborol Pest utcáin. A tömeg hiába éljenzi, kimenekül a nagyváros romlottságából, majd agyonlövi magát.

Bár az 1902-ben keletkezett *A gazdátlan csónak története* és az 1906-ban íródott *A Pál utcai fiúk* nagysikerű regény is a magyar fővárosban játszódik, *Az éhes város* főhősének öngyilkosságba menekülő céltalan életét leginkább az 1918-as *Andor* című regénnyel lehet párhuzamba állítani. Lukács György korabeli kritikája szerint „Molnár regényének tartalma: az átlagos pesti ember életének, az élet belső tartalmatlanságának és ürességének szentimentális glorifikálása”.⁷ Ezzel szemben Gellért Oszkár a Nyugatban pozitívan nyilatkozik, mikor írása zárlatában megjegyzi: „az *Andor* az író legbátrabb művészi cselekedete”⁸

Molnár legterjedelmesebb, a polgári értelmiségi hős vergődését bemutató regénye az 1910-es években, a háború előtti Budapesten játszódik. A regény főszereplője a huszonnégy éves, jómódú, ügyvédi vizsga előtt álló Andor mulatozó, éjszakai életet él. A gyenge akarátú, elkényeztetett pesti fiatalember vagyonos szülők egyetlen gyermeke. Édesanyja már rég meghalt, apja pedig szanatóriumban haldoklik. Három jelentős változás történik addigi eseménytelen életében: apja meghal, a budai családi fészekből elköltözik a Horn-villába, és Rácz Miklós barátja javaslatára egy ötsoros levélben szakít menyasszonyával, Turnovszky Ellával. Elhatározza, hogy új, önálló életet kezd. Leteszi az ügyvédi vizsgát, összeköttetései révén állása is lehetne, de nem képes felhagyni addigi életmódjával. Továbbra sem dolgozik, hanem féltelen mulatozást folytat. Az iskolaigazgató lánya, Turnovszky Ella, a segédszínésznő nővére, Gyulai Olga és a mulató táncosnője, a fiatal (Csirke beceneven emlegetett) Brenner Bárány Mariska is szerelmes belé, de mindegyik nőt elutasítja, majd rádöbben magányára. Három lakása is van Budapesten: egyik Budán a szülei házában, másik a Horn-villában, a harmadik a margitszigeti hotelszobában, mégis elhagyatottnak érzi magát, nem tud mit kezdeni az életével. Napközben újságokat olvas, vendéglőkben ebédel, éjjel kávéházakba jár, piszkos pesti utcákon kóborol. A gyöngye jellemű, kiábrándult fiatalembert csakis egykori menyasszonya foglalkoztatja, akitől függő állapotba kerül. Egyetlen célja van csupán, hogy visszaszerezze régi szerelmét, Turnovszky Ellát. Hiába vall neki szerelmet még az esküvője előtt, a lány Pécsi Lajos felesége lesz. Még a Rivierára is a házások után utazik, de akkor Ella már Nagy Ervin szeretője. Mivel Andor képtelen változtatni sorsán, megpróbál véget vetni életének. Háromszor is a Ráth-sanatóriumba kerül: először, mikor Ella esküvője napján magába lő, másodsor, mikor féltékenységből leszúrnák, s végül egyik budapesti kóborlása után visszatér a kórházba, ahol szíven lövi magát.

Andor egy olyan társadalmi-lélektani típus, akit a korabeli kritika a budapesti középpolgári Oblomov-sorssal azonosított. Molnár Ferenc monográfusai, Vécsei Irén,⁹ Csordás Lajos¹⁰ és Györgyey Klára¹¹ egyaránt magyar Oblomovként emlegetik. Noha kétségtelen, hogy a semmittevő Andor világfájdalma Goncsarov regényhősével rokon, csak párhuzamról, mintsem közvetlen hatásról beszélhetünk. Molnár valóban a 19. századi európai epikai hagyomány folytatója: Pál és Andor sorsát

számos világirodalmi hőssel lehetne párhuzamba állítani, gondolhatunk akár Stendhal (*Vörös és fekete*) és Maupassant karrierregényeire (*A szépfiú*) vagy Turgenyev (*Apák és fiúk*) és Lermontov (*Korunk hőse*) felesleges hőseire. Mivel Molnár kiválóan tudott franciául, Zola naturalizmusa is mintául szolgálhatott a regények megírásához. Az egyetlen francia kötet, amit Molnár konkrétan megemlít, az Zola *Nana* című regénye. Andor a margitszigeti szállása ablakán „eleresztett egy színes borítékos könyvet, ami kinyílt a levegőben. [...] Zola *Nanája* volt rövidített és komisz magyar fordításban.”¹² A regényt Csirkének szánta, ezzel utalva a férfiakat mulattató, színésznővé lett nőalakok párhuzamára. *Az éhes város* befejezése, mikor a halott Orsovait beviszik a mentők házába, s körülötte morajlik az őt éljenző tömeg, hasonlít a *Nana* végső jelenetére.¹³ Zola sem tekinthető azonban konkrét hatásnak, csupán olyan világirodalmi előzmény, amelyek mintául szolgálhatott Molnár epikai alkotásainak bizonyos típusaihoz vagy elbeszélői megoldásaihoz.

Noha *Az éhes város* inkább a kor szatírja, az *Andor* pedig keserű rezignációja, Orsovai és Andor is a városi egzisztencialista neurózis alakja. Schöpflin a Nyugatban megjelent kritikájában megjegyzi, hogy Molnár „alakjainak legnagyobb része valami formában neuraszthéniás. [...] S ez a neuraszthénia a kulcsa a Molnár-művekben mozgó emberek pszichológiájának. Minden olyan alak, amelyet Molnár részletesebben megrajzol, szíve mélyében egy nagy szentimentalizmust hordoz, amely nem egyéb, mint a neuraszthéniások érzékenyülése.”¹⁴ A modern nagyvárosi ember lelki válságát még a riportszerű *Az éhes városban* is megfigyelhetjük: „Orsovai olyan szerencsétlennek érezte magát, hogy kigombolta a mellényét és a szívére szorította a jobb kezét. [...] – Fájok – mondta magában, s tetszett neki ez az ostoba ige, amelyet nem szoktak első személyben használni. [...] – Fájok – ismételte, s érezte, hogy egész teste és az egész lelke tele van fájdalommal.”¹⁵ Orsovai szenvedéséhez hasonló Andoré, aki sokszor gondol az élet végére, miközben testi kínokat, szívtáji fájdalmakat érez, testi-lelki gyötrelmeire keres enyhülést. Mindkét szereplő szenved a szerelmi csalódástól. Önkínzó gyötrelmeikben régi szerelmük boldogságát lesik. Nem tudnak kiszabadulni az életválságukból, lelkileg megroppannak, tehetetlenségükben öngyilkosságba menekülnek. Tragédiájuk nem hősi, nem érzünk szánalmat vagy felemelkedést. Orsovai és Andor a modern nagyváros áldozata. Mindkét regényben a budapesti létbizonytalansággal szemben megjelenik a vidék nyugalma, biztonsága. *Az éhes városban* Orsovai szerelme, a színésznőként befutott kis Anna állatorvos férjével vidékre költözik. Felesége, Elly is elvagyódik, megutálta Pestet, az idegen várost és a polgárokat, akik az ő pénzén mulatnak. *Az Andorban* a nagyváradi Gyulai Olga és a kecskeméti Brenner Bárány Mariska alakjában tűnik fel a kisváros és főváros szembeállítás. Olga utálta a tisztességtelen pesti életet: a színházat, a bohém estét, ezekről hallani sem akart. Mariskának (Csirkének) is szebb szobája volt Kecskeméten, ahol még tisztességesebb életet élt.

Molnár Ferenc *Az éhes városban* és az *Andorban* is bemutatja a korabeli Budapest társadalmi-történeti-kulturális jelentségazdagságát. *Az éhes városban* az 1890-es, az *Andorban* az 1910-es évek Budapestje elevenedik meg. Mindkét regény egy nyüzsgő, eleven, rohanó élet képe. A fikciós történeteknek a létező város adja a referenciális hitelét. A város részei (terei, utcái, épületei) magukon hordozzák a múltat és felvillantják a jövőt. Térpoétikai szempontból is vannak a regényeknek egymást keresztező csomópontjai. Élményekkel és érzelmekkel telített városrészek adják a két regény Budapest-képét. Az Andrassy út és a Városliget környékére fókuszáló *Az éhes város* valamivel felületesebb képet ad Budapestről, de a vonat zakatolását, a tejeskocsik ügetését, a fiákeres vágatását, a villamosok csengését és a gyárkérmények pöfékelését, az egész város moráját ki lehet belőle hallani. A budai városrészek szépségét is felvillantja az író: a Duna, a Gellért-hegy, a Citadella és a Vár mellett láthatjuk a Margit-szigetet is. A Margit híd csak az utolsó részben jelenik meg, mikor a halott Orsovait a mentők házába szállítják. *Az Andor* című regény épp a Margit hídon kezdődik, mikor a hajnali derengésben Andor átmege Pestről Budára. A Margit-sziget egyfajta menedék, Andor legkedvesebb tartózkodási helye. A Margit-sziget mellett az Andrassy út és az Erzsébet körút a regény leggyakoribb helyszínei, de az utolsó részben, mikor teljes kiábrándultságában ellátogat régi szolgáltójukhoz, Julihoz, akkor a Józsefváros környéki utcákat mutatja be az író: Andor a Kender utcai emeletes házak nyomorult, szegény környékére menekül. *Az éhes város* szatirikus társadalomkritika: Budapest utcái, épületei inkább jelenetsorokban tűnnek fel. *Az Andor* a modern nagyvárosi élet lét- és láttelepe: árnyaltabb portrét fest a korabeli társadalomról, és tágasabb panorámát nyújt a fővárosról.

Az első világháború előtti Budapest teljes képe benne van az *Andorban*. Molnár változatos képet ad: a főváros minden ragyogását és romlottságát ábrázolja.¹⁶ Bepillantást enged a várostérbe

zárt társadalom világába: a színházak kulisszáiba, a napilapok szerkesztőségébe, a Moulin züllöttségébe, a kaszinók romlottságába, a mulatók bohém éjszakáiba, a kávéházak, a vendéglők, a szanatóriumok mindennapjaiba. A városrészek magukon hordozzák az idő lenyomatait: képek, történeteszilánkok, helyszínek villannak fel. Az *Andor* a társadalmi modernizáció regénye: a város mint kulturális-társadalmi képződmény jelenik meg.

Az *Andor* színes kor- és jellemrajz. Molnár regényszövegének van egyfajta atmoszférateremtő ereje, mondatáradatainak hangulata igazolja, hogy *Az éhes város* óta figyelemre méltó utat járt be a nyelvi megformálás területén. A városkép érzékletes leírása egyúttal bepillantást enged Andor lelki folyamatainak rajzába. Jó példa erre, mikor Andor az öngyilkossága előtti estén még egyszer, utoljára elidőzik a város látványában. A budai Várból búcsúzik Pest gyönyörű látképétől: „a Várhegyről lenézve keresgélte, de csak nagyon nehezen találta meg azokat az utcákat, ahol sokat járt azelőtt, ahol nők után leskelődött. [...] Kereste azokat a házakat, amelyekben boldog és boldogtalan volt, de ezek közül egyet sem talált meg, mert valami őszi párázás borult a városra, széthúzódott föllötte valami áttetszően elnyúló ködfelhő, ami por és füst is lehetett, de valószínű az őszi alkonyat párája volt, bár ő inkább azt hiszi, hogy szélcsendes időben a napközben felvert könnyű por képezi ezt a vöröslő-fénylő alkonyati fátyolt a háztetőrengeteg fölött, amelyből csak a tornyok és a kupolák emelkednek ki a tisztább levegőre.”¹⁷ Az idézett szövegrészben Andor úgy gyönyörködik a tájban, hogy közben visszatekint addigi életére. A retrospektív narráció egyfajta számvetés. Molnár próza-poétikájának konnotációs jelentésárnyalataiban az ősz, a ködfelhő, az alkony, a fátyol, a por a prózaköltészet kontextusában az élet vége, az elmúlás, a közeli halál metaforái.

Zárásképp érdemes idézni a regény egy Trianon előtti látomását Budapestről. Molnár Ferenc őszinte vallomása ez a fővárosról, ami minden mocska ellenére is a legkedvesebb, a legszeretettebb. A „mű a műben” elbeszélői technikával, egy újságcikket ismertetve fejt ki vágyálmait, mikor a regény végén Andor felolvassa egy költő írását Budapest jövőjéről. Ebben az utópisztikus-illuzórikus vízióban a főváros Európa legnagyobb világvárosa, az ígéret földje. Az ellentétes alakzatok pazar felsorolása is igazolja Molnár írói virtuozitását, hatásos nyelvi eszközeinek kifejezőerejét. A prózafikcióban a német, francia, angol világvárosok mellett ott tündököl Budapest káprázata: „A kis költő a cikkben szerelmet vallott Budapestnek, olyan különös apacs módon, ahogy köztük divat volt a nőknek szerelmet vallani. Lehordta, piszkos rablővárosnak nevezte, csalónak és tehetségesnek, komisznak és imáandónak, megszidta és megcsókolta a lármáját, a piszkosságát, a nyers és kultúrátlan erejét, aztán dunai Hamburgnak, dunai Marseillenek nevezte, [...] kinyitotta fantáziáját, és elképzelte ezt a várost száz év múlva, amikor a földrajzi helyzetéből kifolyólag okvetlenül Európa központja lesz, túlszárnyalva népességben és forgalomban Párizst és Londont, mint a Nyugat nagy kereskedelmi világítótornya Kelet és Délkelet felé, a Duna királya, őre, zsarnoka – feldicsőítője a magyar erőnek, okosságának és szerencséének [...] valami lemondásos szeretet volt benne a város iránt [...] mint az ifjú Budapest nagypapája látszott a cikk mögött, aki csak megmutatja az ígéret földjét, de ő [...] már nem megy oda.”¹⁸

JEGYZETEK

¹ SCHÖPFLIN Aladár, *Muzsika – Molnár Ferenc új könyve*, Vasárnapi Újság, 1907/52, 1059.

² Uő, *Molnár Ferenc: Az óriás és egyéb elbeszélések; Ismerősök: feljegyzések, krónikák*, Vasárnapi Újság, 1917/31, 505.

³ GYÁNI Gábor, *Budapest – túl jön és rosszon: A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, Budapest, 2008, 69.

⁴ MOLNÁR Ferenc, *Az éhes város*, Pesti Szalon Könyvek, Budapest, 1993, 73–74.

⁵ Uo., 55.

⁶ RÓNAY György, *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Magvető, Budapest, 1947, 271.

⁷ LUKÁCS György, *Molnár Ferenc Andorja*, Huszadik Század, 39/5, 255.

⁸ GELLÉRT Oszkár, *Molnár Ferenc új regénye*, Nyugat, 1918/19, 465.

⁹ VÉCSEI Irén, *Molnár Ferenc*, Gondolat, Budapest, 1966, 53.

¹⁰ CSORDÁS Lajos, *Molnár Ferenc*, Elektra, Budapest, 2004, 71.

¹¹ GYÖRGYEV Klára, *Molnár Ferenc*, ford. SZABÓ T. Anna, Magvető, Budapest, 2001, 106.

¹² MOLNÁR, *Andor* (2. kötet), Franklin Társulat, Budapest, 1918, 110.

¹³ „Nana, arccal fölfelé, egyedül maradt a gyertya világában. Már csak hústömeg volt, egy csomó nedv és vér, egy lapát megromlott hús, egy vánkosra dobva. [...] Úgy látszott, hogy a métely, melyet szennycsatornákból, útszéli dögökről szedett fel, ez a méreg, mellyel egy egész népet megfertőzött, most a tulajdon arcába szállt s megrothasztotta. A szoba üres volt. Elkeseredett hangáradat csapott fel a körútról, s megduzzasztotta a függönyt: – Berlinbe! Berlinbe! Berlinbe!” Émile ZOLA, *Nana*, ford. VAJTHÓ László, Európa, Budapest, 1961, 394.

¹⁴ SCHÖPFLIN Aladár: *Molnár Ferenc*, Nyugat, 1928/20, 497.

¹⁵ MOLNÁR, *Az éhes... i. m.*, 366.

¹⁶ Schöpflin Aladár *A város* című esszéjében a modern magyar irodalom kialakulásának társadalmi háttérét vizsgálva részletesen kitér a nagyvárosban élő ember élet- és gondolkodásmódjának változásaira (a kulturális gazdagodást is hangsúlyozva): „Ha már egy kicsit meggyökeresedett [...] a falusi magyar a városban, lassanként átalakul a gondolkodása is. Teljesen ki nem vesznek ugyan, de elhalványulnak lelkében a falusi benyomások, s megtelik az új képzetek nagy tömegével. Lát képeket, színdarabokat, talán zenét is hall, sőt olykor-olykor egy regényt is elolvas. A látóköre tágul, könnyebben fogad be új benyomásokat, mert azok nagyobb vehemenciával rohanják meg. Észreveszi, hogy a külföldön is vannak szellemi áramlatok, melyeket érdemes ismerni, szükségét kezdi érezni, hogy megtudja, ki volt az az Ibsen vagy Wagner Richárd. Röviden formulázva, a városban az ember egy más – éspedig magasabb – kultúrfokra kerül.” SCHÖPFLIN, *A város*, Nyugat, 1908/7, 357.

¹⁷ MOLNÁR, *Andor*, i. m., 253.

¹⁸ *Uo.*, 201.

